

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՎԱՀԵ ԳՈՒՐԳԵՆԻ ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Ը.00.02 - «Տնտեսության, նրա ոլորտների
տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագի-
տությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության
սեղմագիր

ԵՐԵՎԱՆ 2018

Ատենախոսության թեման հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտում:

Գիտական ղեկավար՝

տնտեսագիտության դոկտոր,
պրոֆեսոր
Գևորգյան Սուրեն Այվազի

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

տնտեսագիտության դոկտոր
**Գրիգորյան Լիանա
Հայկազի**

տնտեսագիտության թեկնածու
**Նազարյան Գևորգ
Հարությունի**

Առաջադար կազմակերպություն՝

Երևանի Պետական Համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2018թ. ապրիլի 12-ին ժամը 15³⁰-ին
Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի
տնտեսագիտության թիվ 014 մասնագիտական խորհրդում:

Հասցե՝ 0025, Երևան, Մ. Նալբանդյան 128:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հայաստանի պետական
տնտեսագիտական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2018թ. մարտի 12-ին:

014 մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Ս.Ա. Գևորգյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Համաշխարհային տնտեսության ներկայիս զարգացումը ընթանում է բարդ քաղաքական, էկոլոգիական և սոցիալական պայմաններում: Հաճախակի են հասարակական և պետական (այդ թվում նաև միջպետական) շահերի հակադրումները հատկապես այն հարցերի շուրջ, որոնք վերաբերում են շրջակա միջավայրի կենսաապահովող որակի պահպանման, բնառեսուրսային ներուժի կայուն օգտագործման, հասարակական բարեկեցության ու առողջության որակի և էկոլոգիական անվտանգության ապահովման համալիր հիմնահարցերին:

Նման իրավիճակի ձևավորման առավել հիմնական պատճառներից են բնապահպանության և բնօգտագործման ոլորտի քաղաքականության, կառավարման և հսկողության մեխանիզմների անկատարությունը, էկոլոգիական ծառայությունների շուկայի ձևավորման և նորացման դանդաղ միտումները, այլ օրենսդրական և մեթոդական բացթողումները:

Այսօր ՀՀ-ի էկոլոգիական ծառայությունների շուկայում չեն օգտագործվում կառավարման և հսկողության նոր մեխանիզմներ, մասնավորապես, ժամանակակից էկոլոգիական աուդիտի մեթոդական հնարավորությունները՝ տնտեսական գործունեության պետական բնապահպանական տեսչական պրակտիկայում: Ընդունված չէ նաև համապատասխան օրենք, թեև 2003-2005 թթ. նախարարական զեկույցում հատուկ նշված է դրա կարևորությունը: Բնապահպանական վերահսկողության համակարգի գործունեությունը ՀՀ-ում ետ է մնում ժամանակի պահանջներից, իսկ տեսչական ստուգումների բնապահպանական որակը այնքան էլ տպավորիչ չէ, տեղեկատվությունը դրա մասին հաճախ անմատչելի է և հակասական:

Համալիր իրավիճակային վերլուծություններից պարզվել է , որ բնապահպանական վերահսկողության համակարգը ՀՀ-ում գտնվում է կատարելագործման նոր փուլում: Առկա են որոշակի թերություններ և ոլորտում չլուծված հիմնահարցեր, նկատվում է բնապահպանական իրավախախտումների քանակական զգալի աճ: Բացի դա , «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքը (2005թ.) ցույց է տալիս, որ տեսչական ծառայության գործառույթները բավականին ընդարձակ են, իսկ արդյունավետությունը էապես կախված է տեսչական ստուգման գործընթացի նորմատիվա-մեթոդական և իրավական հենքի գիտական հիմնավորվածության աստիճանից: Սակայն, սակավաթիվ են ուսումնասիրությունները՝ նվիրված ՀՀ-ում տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործման ու արդյունավետության գնահատման հիմնահարցերին:

Դրանով է պայմանավորված նաև ատենախոսության թեմայի ընտրությունը, հետազոտության նպատակի և խնդիրների ձևակերպումն ու հիմնավորումը:

Հեղազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության հիմնական նպատակն է եղել ուսումնասիրել ՀՀ-ում տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության միասնական ազգային համակարգի արդի վիճակը, օրենսդրական և իրավական կարգավորման ու մեթոդական ապահովման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև, տեսչական ստուգման մեխանիզմների, գործիքակազմի և ցուցանիշների կիրառման արդյունավետությունը:

Նպատակին հասնելու համար առաջադրվել է ՀՀ-ում տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության միասնական ազգային համակարգի կատարելագործման հետևյալ **խնդիրները՝**

- ՀՀ տնտեսական զարգացման էկոլոգաբնապահպանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրում,
- բնապահպանական վերահսկողության ազգային համակարգի գիտական ուղղվածության, օրենսդրական կարգավորման և մեթոդական ապահովման հիմնախնդիրների վերլուծություն և գնահատում,
- տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության մեխանիզմների և ցուցանիշների արդյունավետության գնահատում,
- բնապահպանական վերահսկողության ազգային համակարգում էկոաուդիտորական

մեթոդական մոտեցումների ներդրման հիմնավորում,

➤ տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործման հեռանկարային ուղիների գիտական բացահայտում,

➤ տնտեսական գործունեության էկոլոգացման, տեսչական ստուգումների ինդիկատորների նորացման և կիրառման հիմնախնդիրների ուսումնասիրում ու լուծումների առաջարկում:

Հետազոտության առարկան և օբյեկտը: Հետազոտության օբյեկտը ՀՀ-ի տնտեսական զարգացման և տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության միասնական ազգային համակարգն է՝ գործունեության էկոլոգիական առանձնահատկությունների, ներկայիս վիճակի, զարգացման միտումների և կարգավորման հնարավորությունների ամբողջությամբ:

Հետազոտության առարկան է ՀՀ-ի տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության միասնական ազգային համակարգի տեսչական ստուգումների մեխանիզմների, ինդիկատորների, մեթոդական մոտեցումների կիրառման արդյունավետությունը, համակարգի կատարելագործման հիմնախնդիրների վերահանումը, վերլուծությունը և գնահատումը, ինչպես նաև, դրանց գիտական լուծումների որոնումն ու առաջարկումը:

Ատենախոսության տեսական, մեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը: Հետազոտությունների տեսական հիմք են հանդիսացել Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական զարգացման, բնապահպանության և բնօգտագործման քաղաքականությունը, օրենսդրությունը, նորմատիվ-մեթոդական և իրավական փաստաթղթերը, ինչպես նաև, տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության միջազգային առաջատար փորձը, հայրենական և արտասահմանյան տնտեսագետների և բնապահպանների գիտամեթոդական նորագույն ուսումնասիրությունները:

Ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել են համակարգային համեմատական վերլուծությունների խմբավորումների և գրաֆիկական պատկերման մեթոդները, էկոլոգատնտեսական գնահատման և տեղեկատվության հավաքագրման ու մշակման այլ մեթոդները:

Աշխատանքի համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել ՀՀ բնապահպանության, ՀՀ առողջապահության նախարարությունների և գերատեսչական ծառայությունների ու Ազգային վիճակագրական ծառայության տեղեկագրերը, էկոլոգիական զեկույցներն ու տարեկան հաշվետվությունները և այլ գիտական պարբերականների գիտահետազոտական նյութերը:

Հետազոտության գիտական արդյունքներն ու նորույթը: Ատենախոսության հիմնական գիտական նորույթը ՀՀ-ի տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի արդի վիճակի, մեխանիզմների, ինդիկատորների, մեթոդական մոտեցումների կիրառման արդյունավետության գնահատման ու կատարելագործման հիմնախնդիրների վերահանումն է, որի շրջանակներում՝

1. Մշակվել է բնապահպանական վերահսկողության բիմոդալ հարկադրական և էկոաուդիտորական խորհրդատվական կառուցակարգ, որի արդյունքում հիմնավորվել են տեսչական ստուգման գործիքակազմի ընտրությունն՝ ուղղված այդ գործընթացի արդյունավետության և տեսուչի պատասխանատվության բարձրացմանը:

2. Մշակվել է տասներկու ինդիկատորներից բաղկացած տեսչական գործունեության նոր մատրից, որը կողմնորոշված է տնտեսական գործունեության հնարավոր վտանգավոր ազդեցության կանխմանը, հասարակական առողջությանը պատճառված վնասների հատուցմանը, ռիսկային իրավիճակների ձևավորման հավանականության նվազեցմանը,

3. Մշակվել և առաջարկվել է ներդնել սպառման և արտադրական թափոնների առաջացման, օգտագործման և վնասագերծման գործընթացի բնապահպանական վերահսկողության մեթոդական մոտեցման նոր տարբերակ՝ հիմնված տեսչական ստուգումների և էկոաուդիտորական հետազոտության թեստային գնահատման վրա:

Ատենախոսության տեսական և կիրառական նշանակությունը: Ատենախոսության շրջանակներում իրականացված գիտական ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների արդյունքները, մեթոդական մշակումները և առաջարկությունները կարող են օգտագործվել ՀՀ-ի շրջակա միջավայրի և բնակչության

էկոլոգիական անվտանգության ապահովման, տնտեսական և գործունեության այլ տեսակների բնապահպանական վերահսկողության միասնական ազգային համակարգի ինստիտուցիոնալ կառույցների ամրապնդման, կառավարման ու որոշումների կայացման փորձագիտա-տեղեկատվական համակարգերում:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսության հիմնական դրույթները, մեթոդական մշակումները և առաջարկությունները ներկայացվել և քննարկվել են Հայաստանի Պետական Տնտեսագիտական Համալսարանի «Բնօգտագործման տնտեսագիտություն» ամբիոնի գիտական սեմինարներում, գիտական նստաշրջաններում, կոնֆերանսներում և համայնքային հասարակական քննարկումներում:

Հեղինակի կողմից ատենախոսության թեմայով հրապարակվել են 6 գիտական հոդված:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է առաջաբանից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից և առաջարկություններից, ինչպես նաև՝ օգտագործված գրականության ցանկից: Ատենախոսությունը շարադրված է 151 էջի վրա՝ ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության **ներածության** մեջ հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, ցույց է տրված դրա մշակվածության աստիճանը, սահմանված են հետազոտության նպատակները և խնդիրները, ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան, հետազոտության տեսական, մեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը, ձևակերպված է գիտական նորույթը, ներկայացված են աշխատանքի գիտագործնական ու կիրառական նշանակությունը, հետազոտության փորձարկումը և հրապարակումները, ինչպես նաև՝ հետազոտության կառուցվածքը:

Ատենախոսության **առաջին**՝ «Տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի արդի հիմնախնդիրը ՀՀ-ում» **գլխում** ներկայացվել են տնտեսական զարգացման էկոլոգաբնապահպանական առանձնահատկությունները: Տրվել են բնապահպանական վերահսկողության գիտական բովանդակությունը և զարգացման ուղղվածությունը, ուսումնասիրվել են բնապահպանական վերահսկողության օրենսդրական կարգավորման ուղղությունները և մեթոդական ապահովումը:

Հայտնի է, որ գոյություն ունի սերտ կապ շրջակա բնական միջավայրի էկոլոգիական որակի և տնտեսական զարգացման ցուցանիշների միջև: Ընդ որում, շատ դեպքերում այդ կապը հակադարձ բնույթի է, և տնտեսական զարգացման ցուցանիշների աճը բերում է շրջակա միջավայրի կենսաապահովող որակի վատթարացման: Դրա բացատրություններից մեկը այն է, որ գործունեության գրեթե բոլոր տեսակներում հետապնդում են հիմնականում տնտեսական շահը՝ առանց հաշվի առնելու գործունեության հետևանքով շրջակա միջավայրին հասցված էկոլոգիական վնասը:

Ելնելով նրանից, որ ցանկացած երկրի տնտեսական աճի ցուցանիշները պետք է համադրելի լինեն շրջակա միջավայրի էկոլոգիական որակի հետ, չափազանց կարևոր է տնտեսական գործունեության յուրաքանչյուր տեսակի էկոլոգիական սահմանափակումը բնապահպանական պահանջների և վերահսկողության համակարգի շրջանակներում: Հակառակ դեպքում, տնտեսական աճը կողմնորոշված կլինի էկոլոգաբնապահպանական էֆեկտի անկմանը: Նման իրավիճակ է ձևավորվել, մասնավորապես, Հայաստանի լեռնարդյունաբերական համալիրում, որտեղ տնտեսական գործունեության նախագծերը հաճախ հաստատվում են առանց էկոլոգիական հետևանքների խորը ուսումնասիրման, հատկապես ռիսկերի և վնասների կանխատեսման ու գնահատման մասով:

Հայտնի է նաև, որ արդյունաբերությունը տնտեսական գործունեության այն ոլորտն է, որը անթրոպոգեն ծանրաբեռնվածությամբ առավել ազդեցիկ է շրջակա միջավայրի բնական կայունության խախտման տեսանկյունից և առաջացնում է բնօգտագործման օրենսդրության խախտման բազում էկոլոգիական հիմնախնդիրներ: Այս համատեքստում հետաքրքիր են ուսումնասիրության արդյունքները և արդյունաբերական արտադրանքի արտադրության ցուցանիշների վերլուծությունները ըստ ՀՀ մարզերի ու

Երևան քաղաքի (Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Արդյունաբերական արտադրանքի արտադրության ցուցանիշները ըստ մարզերի և Երևան քաղաքի (մլն. դրամ)¹

Տարի	ք. Երևան	Արարատ	Կոտայք	Սյունիք	Ընդամենը ՀՀ-ում
2012	507541.4	123721.2	166121.7	204975.2	1242070.3
2013	430104.9	107759.2	144948.9	190723.7	1121806.7
2014	543868.8	131971.3	167390.6	197631.1	1231274.1
2015	552818.1	173151.2	138485.2	178684.5	1342700.1
2016	563021.2	178974.9	140474.4	182461.6	1429044.0

Անդրադարձ է կատարվել այն հարցերի իրավիճակային գնահատմանը, որոնք, հեղինակի կարծիքով, առավել նկատելի են արտադրական ցուցանիշներով: Բոլոր նշված մարզերում առկա է արդյունաբերական արտադրանքի արտադրության բավականին բարձր մակարդակ, հատկապես՝ ք. Երևանում: Միաժամանակ աճում է ծանրաբեռնվածությունը շրջակա միջավայրի և նրա բաղադրիչների վրա, որը այդ մարզերում բնութագրվում է բարձր խոցելիությամբ: Դրա մասին են վկայում նաև շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության 2005-2016թթ ամփոփ տվյալները, որոնցում հաշվի են առնված նաև գործունեության զուգակցված/կոնստելյատիվ ազդեցության արդյունքները: Աղյուսակից հետևում է, որ առավել մտահոգիչ են հետճանաժամային փուլի 2009թ.-ից դիտվող մթնոլորտային օդի աղտոտման միտումները և թափոնագոյացման ցուցանիշների աճը:

Աղյուսակ 2

Տնտեսական գործունեության շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության արդյունքները (2005-2016թթ.)^{2, 3}

Տարի	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Մթնոլորտային օդի աղտոտում, հազ.տ.	199.3	188.4	183.9	206.5	235.1	263.9	269.2	259.8	261.4	270.9	268.7	276.7
Աղտոտված ջրերը մլն.լիտր. մ.	157	150	151	83	89	139	247	307	65	106	132	113
Թափոնագոյացում հազ. տ.	11237	12420	13346	11455	14766	23307	27609	39030	49332	46511	47338	55151
Ապօրինի անտառահատում-ներ, հազ. հա.	713	345	269	227	218	179	187	194	179	231	335	513

Այդ ժամանակահատվածում թափոնագոյացման ցուցանիշները 2005թ.-ի համեմատությամբ գրանցել են 1,3-4,3 անգամ աճ: Գնահատականը կլիներ ավելի տպավորիչ, եթե պաշտոնական տվյալներում ներկայացված լիներ երկրորդային ռեսուրսների օգտագործման ոլորտը, որին ՀՀ -ում հատուկ է «բացթողնված օգուտների էֆեկտը»: Այստեղ առկա է հավաստի տեղեկատվության դեֆիցիտ, իսկ ապօրինի

¹ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԹՎԵՐՈՎ – 2016 [http:// www.armstat.am/file/article/armenia-15-2.pdf](http://www.armstat.am/file/article/armenia-15-2.pdf), :էջ 55
² [http:// www.armstat.am/file/doc/99493638.pdf](http://www.armstat.am/file/doc/99493638.pdf) էջ 200-213, [http:// www.armstat.am/file/doc/613.pdf](http://www.armstat.am/file/doc/613.pdf) էջ 198, <http://www.armstat.am/file/doc/99458093.pdf> էջ 193, <http://www.armstat.am/file/doc/99461588.pdf> էջ 217, www.armstat.am/file/doc/99461588.pdf էջ 215:
³ [http:// www.armstat.am/file/doc/99504798.pdf](http://www.armstat.am/file/doc/99504798.pdf) էջ 208-213

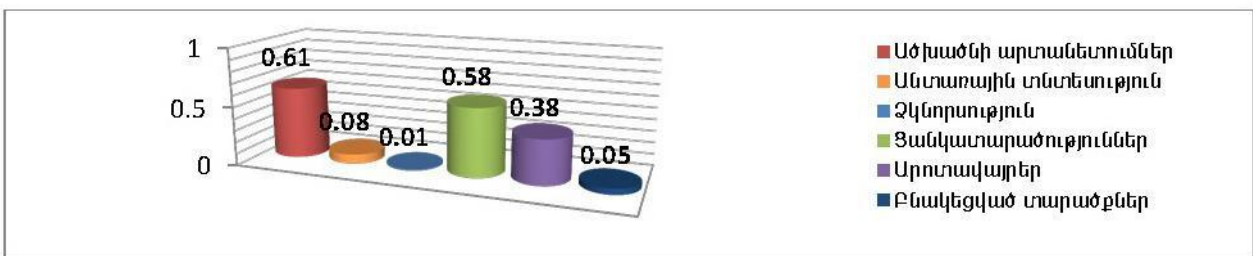
անտառահատումների ոլորտում՝ տեղեկատվական խառնաշփոթ: Այսպես, գիտական տարբեր աղբյուրներում, նույնիսկ՝ ՀՀ -ի վիճակագրական տվյալներում, ապօրինի անտառահատումները ներկայացված են տարբեր չափման միավորներով (օրինակ՝ հատ, խոր. մ, հա): Նման դեպքերում դժվար է ապահովել բնապահպանական վերահսկողության արդյունավետությունը՝ ինչը նպաստում է ոլորտում անպատժելիության մթնոլորտի ամրապնդմանը իրավակիրառման մեխանիզմի թերացման պատճառով:

Տնտեսության ճյուղային զարգացման ծավալային ցուցանիշների նախնական գնահատումը և ՀՆԱ-ի արժեքի փոփոխությունները միանշանակ խոսում են այն մասին, որ ՀՀ տնտեսության դիվերսիֆիկացումը հետճանաժամային փուլում (2010-2016թթ.) կրում է հիմնականում բնատար/նյութատար բնույթ՝ պայմանավորված բնական ռեսուրսների էքստենսիվ օգտագործման կայուն միտումներով:

Ներկայումս որպես տնտեսական զարգացման էկոլոգիական հետևանքներն արտահայտող կարևորագույն ցուցանիշ է դիտվում «**էկոլոգիական հետքը**», որը էլ ավելի է արդիականացնում տնտեսական գործունեության էկոլոգիական վերահսկողության արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրը: Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ին, ապա, համաձայն վերջին տարիների վիճակագրական տվյալների, հանրապետությունում էկոլոգիական հետքի ցուցանիշը մոտ է 2.0-ի, իսկ բնատարողության ցուցանիշը տատանվում է 0.6-0.7-ի սահմաններում: Էկոլոգիական հետքի հաշվարկը իրականացվում է՝ համեմատության մեջ դնելով մարդկության սպառման և հասարակության վերարտադրության ֆունկցիայի ցուցանիշները: Հաշվարկվում է այն տարածքի մեծությունը, որն անհրաժեշտ է սպառվող ռեսուրսներն արտադրելու, ենթակառուցվածքները տեղաբաշխելու և CO2 արտանետումները կլանելու նպատակով: Էկոլոգիական հետքի հաշվարկն իր մեջ ներառում է 6 հիմնական ուղղություն.

- ածխածնի արտանետումներ,
- անտառային տնտեսություն,
- ձկնորսություն,
- ցանկատարածություններ,
- արոտավայրեր,
- բնակեցված տարածքներ:

Գծապատկեր 1-ում ներկայացված է էկոլոգիական հետքի վերընշված ուղղությունների բաշխվածությունը հետճանաժամային փուլի 2009-2016 թթ-ականների միջնաժամկետում՝ 2011թ-ին, որը աչքի է ընկնում անցանկալի էկոլոգիական հետևանքներով: Առավել մեծ տեսակարար կշիռը զբաղեցնում են այն տարածքներն, որոնք անհրաժեշտ են CO2 արտանետումները կլանելու համար, ինչպես նաև մեծ է արոտավայրերի ու ցանկատարածությունների նկատմամբ պահանջարկը (Գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Էկոլոգիական հետքն՝ ըստ ուղղությունների⁴

Դա նշանակում է, որ էկոնոմիկայի էկոլոգացման հիմնախնդիրը շարունակում է մնալ զլոբալ բնապահպանական ռազմավարության գերակայությունների շարքում՝ փորձելով վերահաստատվել «կանաչ» էկոնոմիկայի գաղափարախոսության սկզբունքների իրականացման հրատապությունը՝ անջատման էֆեկտին հասնելու միջոցով:

Օրակարգային է նաև «Էկոլոգիական աուդիտի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը, որը կարող է հաջողությամբ համալրել տեսչական գործունեության ներկայիս օրենսդրական դաշտը և ավելի արդյունավետ դարձնել իրավակիրառման մեխանիզմը: Այս համատեքստում ուշագրավ են

⁴WWF Living Planet Report 2012, p. 37-38

բնապահպանության պետական տեսչության գործունեության դրական և բացասական կողմերի համառոտ վերլուծության արդյունքները 2004-2016 թթ. (Աղյուսակ 3):

Աղյուսակ 3

2004-2016թթ. բնապահպանական պետական տեսչության գործունեության դրական և բացասական կողմերի վերլուծության արդյունքները ՀՀ-ում

ՀՀ բնապահպանական պետական տեսչության գործունեության	
Դրական կողմերը	Բացասական կողմերը
1.«Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունում	1. Տեսչական ծառայության խիստ ավանդական բնույթը և իրավական մեխանիզմի անկատարությունը
2. «Բնապահպանական օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ ինքնահսկում իրականացնելու մասին» ՀՀ օրենքի ընդունում	2. Իրավախախտումների հայտնաբերման և վնասների հատուցման զուտ հարկադրական/պատժիչ բնույթը
3. Մշակվել, ներդրվել և կիրարկվում է ստուգման արդյունքների ամփոփման միասնական փաստաթղթերի փաթեթ	3. Էկոլոգիական հսկողության ժամանակակից ինդիկատորների բացակայություն
4.Ներդրվել է ստուգման ամբողջ գործընթացի կազմակերպման ինտերնետային տարբերակ	4.Ստուգման գործընթացի մեթոդաբանության անկատարություն, հատկապես ռիսկերի և վնասների գնահատման մասով
5.Տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից տեսչություն ներկայացվող պարտադիր հաշվետվության ընդունումը էլեկտրոնային տարբերակով	5.Կոռուպցիոն ռիսկերի որոշման չափորոշիչների բացակայություն
6.Ստուգման գործընթացի արդյունավետության բարձրացում ըստ բնապահպանական իրավախախտումների հայտնաբերման և բյուջետային մուտքերի բարձրացման ցուցանիշների	6. Տեսչական ծառայության և բնապահպանական փորձաքննության իրավասությունների սահմանազաման բացթողումներ («Երկակի հսկողության» ֆենոմենի դրսևորում)
7. Կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը ուղղված և բնապահպանական օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ ինքնահսկման / իրականացման օրենսդրական ակտերի մշակում	7. Տեսչական ծառայության կարգավորման տեղեկատվական համակարգերի ներքին կառուցվածքի անկատարություն
8. Տեսուչների համար որակավորման բարձրացման դասընթացների մշտական կազմակերպում	8. Բնապահպան տեսուչների և փորձագետների պատրաստման հանդեպ ուշադրության / պահանջարկի անկումը բուհական համակարգերում
9.Տեսչությունում օնլայն կապի ներդրում և տարածքային բաժինների հետ փոխներգործության ակտիվացում	

Բացի այդ, տեսչական ստուգման գործընթացի պարամետրերի ընտրությունը հաճախ գիտականորեն հիմնավորված չէ, ինչը անարդյունավետ է դարձնում իրավակիրառման ներկայիս գործիքները: Դա առանձնապես նկատելի է տույժ / տուգանքների սահմանման, օրենսդրության խախտումների հատուցման գումարների որոշման պարագայում (օրինակ՝ կենդանական և բուսական աշխարհի առանձին տեսակներին պատճառված վնասների հատուցման սակագների որոշման դեպքերում): Տեղին է նշել, որ դեռևս 1993թ. **OECD-ի «Environmental indicators for environmental performance reviews»** փաստաթղթում նման չափորոշիչները վերաբերում են «իդեալական» ինդիկատորին, որի կիրառման անհրաժեշտությունը, արդեն իսկ, հաստատված է բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործման տեսանկյունից: Դա էլ պատճառներից մեկն է, որ դեռևս պահպանվում է տեսչական և իրավակիրառման գործունեության անարդյունավետությունը:

Ատենախոսության երկրորդ «Բնապահպանական վերահսկողության համակարգի գործունեության արդյունավետության գնահատումը ՀՀ-ում» **գլխում** գնահատվել է վերահսկողության մեխանիզմների և ստուգման չափանիշների կիրառման արդյունավետությունը: Ուսումնասիրվել են վերահսկողության համակարգի կառուցվածքը և գործառնությունները , վեր են հանվել համակարգի կառուցվածքային խնդիրները:

Ինչպես արդեն նշվեց, ՀՀ-ում բնապահպանական վերահսկողությունը իրականացվում է համաձայն «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի (2005թ), որը մշակվել է՝ հիմք ընդունելով **OECD-ի EAP Task Force** հանձնախմբի ղեկավար սկզբունքները: Այն կարգավորում է բնապահպանական օրենսդրության նորմերի կատարման նկատմամբ վերահսկողության կազմակերպման ու իրականացման խնդիրները, սահմանում է վերահսկողության կարգերի, պայմանների և դրանց հետ կապված հարաբերությունների իրավական ու տնտեսական հիմքերը: Դրան նպաստեցին նաև ՀՀ ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին ՀՀ օրենքում որոշ սահմանափակումների վերացման հետ կապված փոփոխությունները:⁵ Բնապահպանական վերահսկողությունը իրականացնում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության համակարգում գործող Բնապահպանական պետական տեսչությունը, որը 2004թ-ին ենթարկվեց զգալի կառուցվածքային փոփոխությունների:

Աշխատանքում դիտարկվել են ՀՀ-ում բնապահպանական վերահսկողության համակարգի զարգացման և կատարելագործման առաջընթացը՝ հիմնվելով 2003-2005թթ. ու 2007-2016թթ. ՀՀ բնապահպանության նախարարական զեկույցների և վերջին տարիների սեփական ուսումնասիրությունների վրա: Վերլուծություններից պարզվել է, որ բնապահպանական վերահսկողության արդյունքները առավել շոշափելի են «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից հետո: Պետք է ենթադրել, որ բնապահպանական վերահսկողության համակարգը ՀՀ-ում գործում է տեսչական աշխատանքի վերջնարդյունքի գնահատման հետևյալ սկզբունքով՝ ստուգումների քանակի կրճատումը բնապահպանական իրավախախտումների քանակի և տույժերի, ինչպես նաև վնասների հատուցման գումարի աճի միջոցով կարող է ապահովել տեսչական աշխատանքի արդյունավետության աճ:

Ամփոփ պատկերացում կազմելով ՀՀ-ում տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի մասին և գրանցելով տեսչական գործունեության արդյունավետության որոշակի դրական տեղաշարժը, պետք է նշել, որ այնուհանդերձ ոլորտում նկատելի են նաև բացթողումներ: Ֆունկցիոնալ առումով բացակայում է հստակությունը «բնապահպանական վերահսկողության», «բնապահպանական հսկողության» ու «ինքնահսկման» միջև: Եվ ամենևին պատահական չէ, որ «թեմատիկ ստուգումների» և «ուսումնասիրությունների» միջև բովանդակային և վերջնարդյունքի ապահովման տեսանկյունից անորոշ են մնում ստուգման մեխանիզմը և ցուցանիշները: Հետևաբար, վերջնարդյունքի ապահովման և հետագայում ստուգման համար անհրաժեշտ և հեռանկարային է կիրառել տեսչական և էկոաուդիտորական ստուգումների մեթոդաբանության համատեղելիության ու փոխուժգնության սկզբունքը:

Աղյուսակ 4.

2007-2016թթ. ստուգված օբյեկտների և հայտնաբերված բնապահպանական իրավախախտումների քանակը ՀՀ-ում, միավոր⁶

Տարի	Ստուգված օբյեկտների քանակությունը	Բնապահպանական իրավախախտումների քանակությունը
2007	1849	1551
2008	1752	1417
2009	725	823
2010	769	385
2011	186	1197
2012	156	872
2013	88	774
2014	160	344
2015	128	872
2016	132	896

^{5, 6} ՀՀ բնապահպանության նախարարություն: Նախարարական զեկույց. 2003-2005թթ., 2007-2016թթ Երևան, 2006, էջ 62

Հակառակ դեպքում վերջնարդյունքները ի զորու չեն լինելու ապահովել «պատշաճ ձևով» ուսումնասիրությունները, ոչ էլ ինքնաստուգման ներքին մոնիթորինգի և տվյալների գրանցման իրականացումը:

Բնապահպանական վերահսկողության մեխանիզմի և ստուգման ցուցանիշների կիրառման արդյունավետությունը էապես կախված է յուրաքանչյուր երկրում իրականացվող էկոլոգիական քաղաքականությունից, վերահսկող կառույցների իրավական հենքից, մեթոդական ապահովվածությունից, բնապահպանական պետական տեսուչի արհեստավարժության մակարդակից և տեխնիկական հագեցվածության աստիճանից, կազմակերպական այլ գործոններից:

Բնապահպանական իրավախախտումների օբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է հետևյալ երեք բաղադրատարրերով՝

- ✓ հակաօրինական վարքագիծ,
- ✓ պատճառված վնաս կամ դրա պատճառման իրական վտանգ,
- ✓ հակաօրինական վարքագծի և հասցված վնասի միջև կապ:

Հաշվի առնելով բնապահպանական իրավախախտումների բացահայտման և հնարավոր վնասի փոխհատուցման կարևորությունը՝ աշխատանքում կա անդրադարձ ՀՀ-ում տվյալ ոլորտը բնութագրող ստուգման գործընթացների հիմնական դինամիկ ցուցանիշների վերլուծությանն ու գնահատմանը: Աղյուսակ 4-ում ներկայացված է ՀՀ-ում 2007-2016 թթ-ին ստուգված օբյեկտների և դրանցում հայտնաբերված բնապահպանական իրավախախտումների քանակը:

Աղյուսակ 4-ից երևում է, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՀ-ում ստուգված օբյեկտների քանակի և բնապահպանական իրավախախտումների դինամիկ ցուցանիշները անկայուն բնույթի են: Այսպես, ստուգված օբյեկտների և հայտնաբերված իրավախախտումների քանակության տարբերությունը առավել նկատելի է 2008 և 2009 թթ-ի ցուցանիշների միջև, որոնք ստուգված օբյեկտների գծով բնութագրվում են 1027 (41.3%) միավորի տարբերությամբ և 594 (58%) միավորի տարբերությամբ բնապահպանական իրավախախտումների ցուցանիշի գծով: Ենթադրվում է, որ ստեղծված իրավիճակը պայմանավորված է Հայաստանում տնտեսական ճգնաժամի հետևանքների ազդեցությամբ: Հետագայում՝ 2009 թ-ից նկատվում է ստուգված օբյեկտների քանակի զգալի անկում, սակայն միաժամանակ անկման միտում է դրսևորում նաև բնապահպանական իրավախախտումների քանակը: Եթե 2007-2008 թվականներին հայտնաբերված բնապահպանական իրավախախտումների քանակը ինչ-որ չափ համամասնական է ստուգված օբյեկտների քանակին, ապա 2009 թ-ից բնապահպանական իրավախախտումների ցուցանիշները զգալի նվազել են (բացառությամբ 2011թ-ի)՝ հասնելով 2014թ-ին 344 միավորի (2015թ-ին աճ՝ 2.5 անգամ): Նմանատիպ միտումներ գրանցվել է նաև 2012-2016 թթ.- ին:

Վերլուծության այս փուլում ուշագրավ են ստուգված օբյեկտներում հայտնաբերված իրավախախտումների ուսումնասիրության արդյունքները ըստ ՀՀ մարզերի (աղյուսակ 5):

Տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իրավախախտումների առավելագույն քանակությունը կազմում է՝ Տավուշում-591 միավոր, Շիրակում-330 միավոր, Մ. Երևանում-314 միավոր, Գեղարքունիկում-355 միավոր, Լոռիում-317 միավոր, Արագածոտնում-245 միավոր, Կոտայքում-213 միավոր և Արարատում-196 միավոր: Համեմատաբար քիչ քանակի իրավախախտումներ են արձանագրվել Արմավիրի (188 միավոր), Վայոց Ձորի (121 միավոր) և Սյունիքի (101 միավոր) մարզերում: Տվյալ դեպքում ստուգումների քանակի փոփոխությունը չի ենթարկվում որևէ օրինաչափության և մոտ է ցուցանիշների ստոխաստիկ բնույթին: Ինչ վերաբերվում է առանձին մարզերին, ապա դրանց մակարդակով կարելի է մատնանշել միայն տեսչական ծառայությունների հարաբերական արդյունավետությունը ըստ ստուգված օբյեկտներում հայտնաբերված իրավախախտումների քանակի, որը փոխվում է 101-ից (Սյունիք) մինչև 591 (Տավուշ) միավորի տիրույթում: Տեղին է նշել նաև, որ ստուգումների քանակի ցածր ցուցանիշը դեռևս միանշանակ չի փաստում տվյալ մարզում էկոլոգիական բարեկեցության մասին: Սյունիքի մարզում, օրինակ, առկա է կայուն էկոլոգիական լարվածություն:

Ինչպես հայտնի է միջազգային փորձից, ձեռնարկությունների բնապահպանական գործունեության կարգավորումը իրականացվում էր հիմնականում էկոլոգա-ֆինանսական աուդիտի միջոցով, որի նպատակը

Ֆինանսական հաշվետվությունների բնապահպանական ցուցանիշների ուսումնասիրությունն ու հավաստիության ստուգումն է: Բացի այդ, էկոլոգիական աուդիտը կարող է լուծել նաև տնտեսվարող սուբյեկտի համար կարևոր ֆունկցիոնալ խնդիրներ՝ գործունեության ճշգրտումներն ու կանոնակարգումը, **օպերատիվ վերահսկողությունը** և զարգացման ռազմավարությունը:

Աղյուսակ 5

2010-2016թթ. ստուգված օբյեկտներում հայտնաբերված իրավախախտումների քանակը՝ ըստ ՀՀ տարածքային տեսչությունների և Մ. Երևանի / միավոր ⁷

ՀՀ մարզ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ընդամենը մարզ
ք. Երևան	93	45	10	22	45	48	51	314
Արագածոտն	16	42	40	25	26	47	49	245
Արարատ	23	9	23	28	12	49	52	196
Արմավիր	39	36	40	10	11	24	28	188
Կոտայք	19	56	18	14	18	43	45	213
Գեղարքունիք	19	12	18	12	28	131	135	355
Տավուշ	11	15	9	17	25	252	262	591
Լոռի	31	39	12	6	25	96	108	317
Շիրակ	43	55	33	37	41	59	62	330
Վայոց ձոր	9	12	12	3	9	36	40	121
Սյունիք	13	9	23	7	12	15	22	101
Ընդամենը ՀՀ	316	330	238	181	252	800	864	2981

Վերջին տարիներին լայն տարածում է ստացել նաև մասնագիտացված էկոաուդիտը, որի միջոցով վերահսկողություն է իրականացվում, օրինակ՝ թափոնների նվազեցման, թողարկվող արտադրանքի էկոլոգիական անվտանգության գնահատման, կոնկրետ տարածքների աղտոտման, «պրոֆեսիոնալ հիվանդությունների», արդյունաբերական հիգիենայի պահպանման/«պրոֆեսիոնալ հիվանդությունների» կանխման և այլնի նկատմամբ: Աուդիտի այս տեսակը դեռևս չունի ստանդարտացված մեթոդներ, ինչի պատճառով սահմանափակ են կիրառման շրջանակները: ԷԱ-ի ձևավորման համար կարևոր նախադրյալ է հանդիսանում տնտեսական/ձեռնարկատիրական գործունեության հետ կապված ռիսկերի գնահատման անհրաժեշտությունը: ^{8,9} Խոսքը գնում է շրջակա միջավայրին և հասարակությանը վնաս հասցնելու հավանականության մասին:

Աուդիտորական գործողությունների առաջին քայլը կապված է համալիր հարցերի պատասխանների պարզաբանման հետ, որոնք ներկայացված են աղյուսակ 6-ում: Այդ նպատակով օգտագործվում է աշխատանքային փաստաթուղթ – թեստ «Կազմակերպության արտադրության և սպառման թափոններ»:

⁷ ՀՀ ԱՎԾ վիճակագրական տարեգիրք: Շրջակա միջավայրը և բնական պաշարները ՀՀ-ում 2014թ. <http://armstat.am/file/doc/99493668pdf> էջ 79,80/2016թ էջ 76-79

⁸ Яндыганов Я.Я. Экономика природопользования. -М.-2005.-с.340-348

⁹ Львов В.В. Снижение риска и страхование предприятий// Безопасность труда в промышленности. -1992. -№10. с.45- 49

Աղյուսակ 6.

Թեստ. «Կազմակերպության արտադրության և սպառման թափոններ

N	Հարց	Պատասխան այո«+»,ոչ«-»	Ծանոթություն
1	Ունի արդյոք կազմակերպությունը շրջակա միջավայրի պահպանության և բնական ռեսուրսների տարածքային վարչության կողմից թափոնների վտանգավորության աստիճանը հաստատող փաստաթուղթ	+	
2	Գոյություն ունեն արդյոք կազմակերպության թափոնների վտանգավորության անձնագրեր	-	Անթույլատրելի է
3	Ունեն արդյոք անհատները մասնագիտական պատրաստվածության և վտանգավոր թափոնների հետ աշխատելու լիցենզիա/սերտիֆիկատ	-	Անհրաժեշտ է ներդնել վերապատրաստման դասընթացներ
4	Ունի արդյոք կազմակերպությունը հաստատված նորմատիվներ թափոնների առաջացման մասին	+	Անհրաժեշտ է վերանայել վտանգավոր թափոնների առաջացման նորմատիվները
5	Ունի արդյոք կազմակերպությունը հաստատված լիմիտներ թափոնների տեղաբաշխման համար	+	
6	Իրականացնում է արդյոք կազմակերպությունը թափոնների հաշվառում	+	
7	Սպառվել է արդյոք թափոնների տեղադրման լիմիտի ժամկետը	+	
8	Պայմանագրերը կնքված են այն ձեռնարկությունների հետ, որոնք որոշված են թափոնների տեղադրման լիմիտներում:	+	
9	Գոյություն ունեն արդյոք թափոնները տեղափոխող կազմակերպությունների հետ պայմանագրեր	+	
10	Կազմակերպված է արդյոք ներքին վերահսկողություն առաջացած թափոնների տեսակի և քանակի նկատմամբ	-	Բացակայում են համապատասխան կադրեր
11	Վերահսկվում է արդյոք էկոլոգիական և սանիտարահամաճարակային պահանջները թափոնների. <ul style="list-style-type: none"> ❖ Հավաքման ❖ Օգտագործման ❖ Վերամշակման ❖ Պահետակման ❖ Այրման ❖ Տեղափոխման ❖ Վնասագերծման ❖ Թափոնների թաղման ❖ և այլ գործընթացներում 	-	Վերահսկողությունը կրում է ֆորմալ բնույթ

Ատենախոսության երրորդ՝ «Բնապահպանական վերահսկողության համակարգի գործունեության կատարելագործման հեռանկարները ՀՀ-ում» **գլխում** վեր են հանվել բնապահպանական վերահսկողության և տնտեսական գործունեության էկոլոգացման հիմնախնդիրները և տրվել են համապատասխան լուծումներ: Ներկայումս տնտեսական գործունեության էկոլոգացումը ստացել է գիտատեխնիկական նոր երանգ՝ արդիականացնելով արդյունաբերական արտադրության էկոլոգացման համալիր խնդիրների լուծումը՝ ռեսուրսախնայող և էներգախնայող տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով: Ըստ էության, դա հեռանկարային քայլ է առաջին կարգի տեխնոլոգիաների մշակման ուղղությամբ:

Գիտական գնահատումները վկայում են, որ տնտեսության նման տրանսֆորմացումը պետք է իրականացվի երկու նորամուծական տեխնոլոգիաների մշակման և ներդրման միջոցով՝

1. Վտանգավոր խառնուրդներից ելքային բաղադրիչների մաքրման տեխնոլոգիաներ:

2. Էկոլոգիապես մաքուր և անվտանգ տեխնոլոգիաներ:

Գիտնականները եկել են այն եզրակացության, որ տնտեսական գործունեության ցանկացած տեսակը պետք է ծավալվի այսպես կոչված, «երկակի շահույթի» հայեցակարգի հիման վրա և դրանում որոշակի կարգավորիչի դեր ունի բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործումը:

Նման հարցերի էկոլոգիական և իրավական կարգավորումը, ինչպես արդեն նշվել է, հնարավոր է «կանաչ» էկոնոմիկայի շրջանակներում կյանքի կոչելով տնտեսական գործունեության էկոլոգացման և նորամուծական/ինովացիոն ակտիվացման, բնապահպանական վերահսկողության բարձր տեղեկատվական կշիռ ունեցող ինտեգրատիվ ցուցանիշների մշակման մեթոդական մոտեցումները^{10, 11, 12}: Այս ամենը պետք է կողմնորոշված լինի էկոնոմիկայի պարադիգմայի փոփոխությանը, հատկապես նրա սեկտորյալ կառուցվածքի գործառնության մասով:

Գիտական որոնումները ներկայումս շարունակվում են «կանաչ» էկոնոմիկայի հայեցակարգի մշակման նպատակով: Որպես կանոն, գիտնականները անդրադառնում են էկոնոմիկայի էկոլոգացման տարբեր տեսանկյուններին և ավելի հաճախ էկոնոմիկայի էկոլոգացման ինտեգրատիվ ցուցանիշների մշակման խնդիրներին: Նշենք, որ այդ նպատակով օգտագործվում է պաշտոնական թափանցիկ վիճակագրական տեղեկատվությունը: Նման ուսումնասիրություններից մեկում, օրինակ, կատարված է միջոցառումնալ տարածքի տարբերակումը ըստ տարածքների ընդլայնվածության և էկոլոգիական բնութագրի, համախառն ռեզիդենտ արդյունքի և բնակչության քանակության ցուցանիշների¹³: Դա հնարավորություն է տալիս որոշել աղտոտման ինտենսիվության ցուցանիշները, իսկ աղտոտման ինդեքսի հաշվարկի համար օգտագործել շուրջ 15 ցուցանիշ: Համեմատական վերլուծությունների միջոցով որոշվում է էտալոնային ռեզիդենտ, որը ունի չափորոշիչների լավագույն փաստացի արժեք (առավելագույն կամ նվազագույն), որն էլ հավասար է մեկի: Այնուհետ գնահատվում է առաջատար ռեզիդենտի մասնաբաժինային հարաբերակցությունը, այլ սուբյեկտների հետ ըստ հետևյալ բանաձևերի՝

$$P_i^n = K_i^n / K_{max}^n \text{ կամ } P_i^n = K_{min}^n / K_i^n, (1)$$

որտեղ՝

K_i^n – ն՝ i ռեզիդենտի n -րդ բազային ցուցանիշի արժեքն է

K_{max}^n, K_{min}^n – ն՝ n -րդ բազային ցուցանիշի լավագույն առավելագույն կամ նվազագույն արժեքն է

P_i^n –ն՝ i -րդ ռեզիդենտի զարգացման մակարդակի գնահատումն է առաջատար ռեզիդենտի n -րդ ցուցանիշի նկատմամբ

Հեղինակների կարծիքով առաջարկվող մեթոդական մոտեցումը բավականին պարզ է, չունի տեղեկատվական ապահովվածության սահմանափակումներ և չի պահանջում թանկարժեք ծրագրավորման միջոցներ: Այս մոտեցումը կարելի է իրագործել ՀՀ-ում մարզերի մակարդակով կրիտիկական էկոլոգիական գոտիների հայտնաբերման, ստուգման և միջհամայնքային տարածքների տարբերակման համար:

¹⁰ Яшалова Н.Н. “Зеленая” экономика: монография.-СПб, Изд-во Политехн, ун-та, 2014.-208 с.

¹¹ Lukyanchikov N.N., Potravny L.M. Economics and Organization of nature: a textbook.- Moscow: UNITU-DANA.-2014.- 687p.

¹² Morozova E.V. Problems of allounding problems of nature // Economics Analysis: Theory and practice, 2009.-N4.-p. 58-62.

¹³ Яшалова Н.Н. Эколого-экономический аспекты регионального устойчивого развития. Изд-во Политехн. Ун-та.-2013.- 136 с.

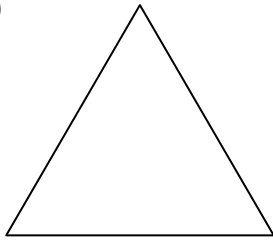
Կորեյացիայի խնդրի օպտիմալացման համար նախընտրելի է գնահատման ցուցանիշների քանակության կրճատում ըստ դրանց տեղեկատվական կշռի հաշվառման, և պարտադիր ձևով գնահատել քանակության հիվանդության հետ կապված տնտեսական վնասը: Հարկ է նշել, որ տնտեսության/էկոնոմիկայի էկոլոգացումը մեկուսացված ոլորտ չէ, այլ ինտեգրված է էկոլոգացման ընդլայնված համակարգի մեջ՝ ներառելով նաև էներգետիկայի, տրանսպորտի և գյուղատնտեսության էկոլոգացման համալիր խնդիրները: Նշված ոլորտների էկոլոգացման կապող օղակը տեխնոլոգիական նորամուծություններն են, որոնց ներդրումը և բնապահպանական վերահսկողության մեխանիզմների խելամիտ կիրառումը կարող է կարգավորել ռեսուրսախնայողության և շրջակա միջավայրի էկոլոգիական որակի կայունության ապահովման հիմնախնդիրները:

Աշխատանքի հետազոտության արդյունքներից պարզ է դառնում նաև, որ ՀՀ-ի բնապահպանական վերահսկողության համակարգի տեսչական ստուգումներում և ուսումնասիրություններում լիարժեք չի օգտագործվում ռիսկի գնահատման մեթոդաբանությունը և նրա կապը վնասների ու վտանգների կանխման հետ:

Խոսելով ՀՀ բնապահպանական վերահսկողության համակարգի արդյունավետության մասին՝ անհրաժեշտ է, նախ և առաջ, պետական կառավարման մարմիններին և լայն հասարակայնությանը ներկայացնել/տրամադրել հավաստի տեղեկատվություն՝ **«ներդրումներ»**, **«գործունեության ինտենսիվություն»** և **«վերջնական արդյունքի»** էկոլոգիական հսկողության արդյունքների գնահատման եռանկյան շրջանակներում:

Ներդրումներ (Ն)

Գործունեության
ինտենսիվություն (ԳԻ)

Վերջնական
արդյունք (ՎԱ)

Գծապատկեր 2. Էկոլոգիական հսկողության արդյունքների գնահատման կառուցակարգը¹⁴

որտեղ՝

Ն –ն՝ ցուցանիշների/ինդիկատորների քանակության ստուգողական/վերահսկողական մարմինների բյուջե
ԳԻ –ն՝ ստուգումների քանակը և իրավակիրառման միջոցների քանակը
ՎԱ –ն՝ իրավակիրառման գործունեության արդյունավետության գնահատում՝ հաշվի առնելով այն գործոնները, որոնք կախված չեն տեսուչների գործողություններից:

ՀՀ-ում տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործումը պետք է կողմնորոշված լինի տեսչական գործունեության գնահատման համակարգային փոփոխությունների իրականացմանը և առաջնային հետևյալ խնդիրների լուծմանը.

✓ անցում կատարել գնահատման ավանդական ցուցանիշներից կատարելագործված քանակական նոր ցուցանիշների օգտագործմանը,

¹⁴ Մշակվել է հեղինակի կողմից:

✓ որոշել և գիտականորեն հիմնավորել առավել նշանակալի և տեղեկատվական բարձր կշիռ ունեցող

ցուցանիշներն և չափորոշիչները ներդրումը,

✓ իրականացնել տնտեսվարող/բնօգտագործող հզոր սուբյեկտների գույքագրում և ստեղծել դրանց կառավարման և բնապահպանական վերահսկողության ու որոշումների կայացման վերահսկողական տեղեկատվական համակարգ,

✓ վիճակագրական տվյալների, անհատական ստուգումների և ուսումնասիրությունների արդյունքների համակարգչային մշակումների ծրագրային ապահովում,

✓ տեսչական գործունեության արդյունավետության բարձրացման հարկադրական և աուդիտորախորհրդատվական մեխանիզմների սիներգետիկ ներգործության էֆեկտի ապահովում:

ՀՀ-ում շրջակա միջավայրի վիճակի և հասարակական առողջության մասին տեղեկատվությունը առկա է տարբեր գերատեսչությունների միջև: Սակայն կապը շրջակա միջավայրի էկոլոգիական որակի և մարդու առողջության վրա չունի անհրաժեշտ մակարդակի գիտական հիմնավորում ու մեթոդական ապահովում: Մշակված ու ստանդարտացված չեն այդ կապը բնութագրող գնահատման ինդիկատորները: Ստեղծված իրավիճակում դժվար է ակնկալել տեսչական գործունեության որևէ առաջընթաց, քանի որ մշակված և ներդաշնակ չեն գնահատման նոր ինդիկատորները, տվյալների հավաքագրման և համակարգման միջոցները ու հաշվետվությունների ներկայացման կարգը: Ենթադրվում է, որ այստեղ որոշիչ դերակատարություն ունեն ՀՀ առողջապահության, ՀՀ բնապահպանության և ՀՀ արտակարգ իրավիճակների նախարարությունները՝ հաշվի առնելով դրանց ֆունկցիոնալ առանձնահատկությունները: Հաշվարկներում որպես կողմնորոշիչ կարելի է օգտագործել ատենախոսի կողմից մշակված էկոլոգաառողջապահական ինդիկատորների հետևյալ մատրիցը (աղյուսակ 7):

Աղյուսակ 7.

Տեսչական ստուգումների էկոլոգաառողջապահական ինդիկատորների մատրիցա

N	Ինդիկատորների անվանումը
1	Շրջակա միջավայրի աղտոտման արձանագրված էկոլոգիական իրավախախտումների քանակը, միավոր
2	Շրջակա միջավայրին պատճառված էկոլոգիական վնասը, հազ. դրամ
3	Հասարակական առողջապահությանը պատճառված էկոլոգիական վնասը, հազ. դրամ,
4	էկոլոգիական վնասի ենթարկված մարդկանց թիվը, միավոր
5	էկոլոգիական հիվանդությամբ տառապող մարդկանց ընդհանուր թիվը, միավոր
6	էկոլոգիական հիվանդությամբ տառապող 0-14 տարեկան մարդկանց թիվը, միավոր
7	էկոլոգիական վնասի հատուցման արձանագրությունների քանակը, միավոր
8	Շրջակա միջավայրին պատճառված էկոլոգիական վնասի հատուցման գումարը, հազ. դրամ,
9	Շրջակա միջավայրին պատճառված էկոլոգիական վնասի սահմանված ժամկետում հատուցված գումարը, հազ. դրամ
10	էկոլոգիական հիվանդության վնասի հատուցման գումարը, հազ. դրամ,
11	էկոլոգիական հիվանդության սահմանված ժամկետում վնասի հատուցված գումարը, հազ. դրամ,
12	էկոլոգիական հիվանդության վնասի հատուցման գումարը/100000 բնակչության հաշվով, հազ. դրամ

Բնակչության հիվանդության տնտեսական վնասը (Վ_{հիվ}) կարելի է գնահատել հետևյալ բանաձևի օգնությամբ¹⁵

$$U_{\text{հիվ}} = \sum_{i=1}^n N_i \sum_{j=l}^m (A_{plj} \cdot B_{plj} - A_{klj} \cdot B_{klj}) \cdot C_{ij} \quad (2)$$

որտեղ՝

i – ն՝ բնակչության հասակային խմբի համարն է

j – ն՝ նոզոլոգիական միավորի կամ հիվանդությունների խմբի համարն է

N_i – ն՝ բնակչության քանակությունն է i -րդ հասակային/տարիքային խմբում

A_{plj}, A_{klj} – աղտոտված և ստուգողական շրջանների համապատասխան 1000 մարդկանց համար որոշված հիվանդությունների քանակն է

B_{plj}, B_{klj} – j -րդ տեսակի հիվանդության տևողությունն է աղտոտված և ստուգողական (ֆոնային) շրջաններում

C_{ij} – հիվանդության ծախսերն, այսինքն՝ հասարակության մեկօրյա կորուստներն են՝ կապված մեկ մարդու հիվանդության հետ:

C_{ij} – բաղկացած է բուժսպասարկման ծախսերից, աշխատանքի դուրս չգալու պատճառով չստացված եկամուտներից, ժամականավոր աշխատունակության կորստի նպաստներից և այլն: Անշուշտ, տվյալ պարագայում անհրաժեշտ է մշակել հիվանդության արձանագրման ձևը, ճիշտ ընտրել վնասի գնահատման մեթոդիկան և հիմնավորել հատուցման կարգը, օրենսդրական/իրավական կարգավորման լծակների կիրառման նպատակահարմարությունը: Դա նաև կհանգեցնի ՀՀ-ում (ներառյալ առանձին մարզերում) էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրման անհրաժեշտությունը և ներդաշնակության մեխանիզմի/սկզբունքների ապահովմանը՝ երկրում գործող բժշկական ապահովագրության համակարգում:

«Եզրակացություններ» բաժնում ամփոփվել են հետազոտության արդյունքում բացահայտված հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղղությամբ մշակված առաջարկությունները: Դրանցից հիմնականները կարելի է ընդհանրացնել հետևյալ կերպ՝

- Տնտեսական զարգացման և տնտեսական գործունեության էկոլոգաբնապահպանական նկարագիրը ՀՀ-ում ունի որոշակի առանձնահատկություններ, որոնցից, ռազմավարական տեսանկյունից ելնելով, արդիականացված են ռեսուրսաապահովվածության և ռեսուրսախնայողության, շրջակա միջավայրի բնական կայունության և կյանքի որակի պահպանման խնդիրները: Այդ հիմնախնդիրների լուծման հրատապությունը հիմնավորված է այնքանով, որ երկրում ակնհայտորեն նկատվում է շրջակա միջավայրի կենսաապահովող որակի կայուն անկում, առաջնային բնական ռեսուրսների հյուծում և էկոլոգիական լարվածության ուժեղացում առանձին մարզերի լրկալ տարածքների մակարդակով (Սյունիք, Լոռի, Արարատ, Գեղարքունիք, Կոտայք, Արմավիր և Տավուշ): Այս ամենում զգալի մասնաբաժինը պատկանում է ընդերքօգտագործմանը, որը տնտեսական աճի հետճանաչման փուլում առաջընթաց է գրանցում հիմնականում մետաղական հանքանյութի արդյունահանման ֆիզիկական ծավալների ավելացման միջոցով:

¹⁵ Акимова Т.А., Кузьмин А.П., Хаскин В.В. Экология. Природа-Человек-Техника. ЮНИТИ.-М.-2001.-с. 299-231.

- Բնօգտագործման վճարների ընդհանուր ծավալում ընդերքօգտագործմանը բաժին է ընկնում ավելի քան 90%-ը: Ոլորտում դիտվում է թափոնների շարունակական աճ, իսկ դրանց օգտագործման և վնասագերծման ծավալը հեռու է նույնիսկ 1%-ից: Առկա է «բաց թողնված օգուտների» էֆեկտը և թափոնների մեծ մասը կուտակվում է պոչամբարներում, որոնք դուրս են մնացել ակտիվ մոնիթորինգային դիտարկումներից: Ենթադրվում է, որ ոլորտում ձևավորված իրավիճակը ընդերքօգտագործման ոլորտի «բնապահպանական կողմնորոշվածության» ցածր մակարդակն և բնապահպանական վերահսկողության համակարգերի թերացումն է:

- Տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության միջազգային փորձի և մեթոդաբանության ուսումնասիրման արդյունքները ու համեմատությունը տեսչական հսկողության ազգային փորձի հետ վկայում է, որ վերջինիս դեպքում ստուգման գործընթացի մեթոդաբանությունը և ցուցանիշները խիստ «ավանդական» բնույթի են և իրավակիրառման տեսանկյունից անարդյունավետ: Վերահսկողության երկու տեսակները՝ «ստուգում» և «ուսումնասիրություն» մեթոդապես հստակ սահմանազատված չեն, մշակված չեն համապատասխան չափորոշիչները: Իրավիճակը առավել անհամարժեք է ուսումնասիրությունների դեպքում, որտեղ, համաձայն «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի (2005թ.), հատուկ նշանակություն ունի տեսչական գործունեության արհեստավարժության մակարդակը՝ հատկապես «հետադարձ էֆեկտի» ապահովման տեսանկյունից: Սակայն տեսչական գործունեությունը խիստ հարկադրական բնույթի է և կողմնորոշված է հիմնականում բյուջետային մուտքերի ապահովմանը:

- Տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործման համատեքստում առավել հեռանկարային է INECE - էկոլոգիական համապատասխանության և իրավակիրառման միջազգային ցանցի ու OECD-ի ինդիկատորների մշակման և տեղայնացման դրական փորձը, որի հիմքում շարունակվող տեսչական գործունեության հարկադրական և խորհրդատվական համադրված նոր մեխանիզմների որոնումն է: Ընդունելի տարբերակներից կարող է լինել Նիդերլանդների և ԱՄՆ-ի փորձը՝ կապված ռիսկերի և օրենսդրության պահպանման մատրիցների ու բնակչությանը պատճառված վնասի որոշման/գնահատման հետ:

1. «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը թեև որոշ ուշացումով էր (2005թ) , այնուհանդերձ այն մեկ քայլ առաջ է տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի գործունեության բարեփոխումների առումով: Օրենքով սահմանված են բնապահպանական վերահսկողության 9 ցուցանիշներ, որոնք ստուգման վերջնարդյունքի ապահովման մասով «ավանդական» և ոչ այնքան ազդեցիկ բնույթի են, մասնավորապես բնապահպանական և բնօգտագործման հաշվարկված վճարների, դրանցից պետբյուջեի մուտքերի ստուգման գործընթացում: Տվյալ դեպքում «թույլ է» ստուգման գործընթացի իրականացման մեթոդական մոտեցումների և ցուցանիշների ընտրությունը: Բացի այդ, հսկողությունը էկոլոգիական փորձաքննության բնագավառում կրում է ավելի շատ «կրկնակի հսկողության» էֆեկտի դրսևորում, այն էլ՝ առանց իրավիճակի բարելավման էական արդյունքի: Հեղինակի տեսանկյունից այստեղ առկա է հակասություն «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի և «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի միջև, որը ավելի է խորանում «Շրջակա միջավայրի պահպանության մասին» ՀՀ մայր-օրենքի բացակայության պայմաններում:

- ՀՀ բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործման մասով, բացի «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ նոր օրենքի ընդունումից, բեկումնային եղավ նաև OECD-ի կողմից ՍԵԿԿԱ-ի երկրներում շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պետական հսկողության մարմինների գործունեության բարեփոխումների համար մշակված սկզբունքների իրագործման փորձը: Հուսադրող են մասնավորապես տեսչական գործունեության ոլորտում կոռուպցիոն ռիսկերի կանխման, հաշվետվությունների էլեկտրոնային տարբերակների ներդրման, տեսչական աշխատանքների արդյունավետության բարձրացման, ֆինանսական, կադրային և տեղեկատվական ապահովման, տեսուչների մասնագիտական վերապատրաստման պետական նախաձեռնությունները:

- Հետազոտության արդյունքներից պարզվել է, որ, բացի ոլորտում դիտվող բարեփոխումներից, առկա

են նաև որոշ չլուծված հիմնախնդիրներ: Դրանք վերաբերում են հատկապես տեսչական գործունեության մեթոդաբանության, ստուգման մեխանիզմների և գնահատման ցուցանիշների ընտրությանը և վերանայմանը, ինչպես նաև՝ «տնտեսվարող սուբյեկտ – տեսչական վերահսկողություն» համակարգում իրավակիրառման մեխանիզմների օբյեկտիվ օգտագործմանը:

- Բնապահպանական իրավախախտումների հետևանքով առաջացող վնասների արձանագրության քանակի և հատուցված վնասների գումարի դինամիկայի վերլուծությունը ցույց է տվել, որ տնտեսական զարգացման հետճգնաժամային փուլում՝ սկսած 2011թ-ից, ՀՀ-ում դիտվում է վնասների հատուցման արձանագրությունների քանակի աճ և դրան հակառակ վնասի հատուցման գումարի անկում (բացառությամբ 2014թ.): Այստեղ ևս վնասի հատուցման առավելագույն ցուցանիշը բնութագրական է բուսական աշխարհի, այնուհետև ջրային և հողային ռեսուրսների պահպանության ոլորտներին: Ենթադրվում է, որ հաշվարկներում վերանայման կարիք ունի վնասների գնահատման մեթոդաբանությունը, որը անհայտ է մնում հատկապես ռիսկերի ու վտանգների գնահատման մասով: Նման իրավիճակի պահպանման դեպքում կոռուպցիոն ռիսկերի կանխումը կկրի զուտ «վավերագրական» ձև, իսկ տեսչական գործունեությունը կշարունակի պահպանել իր «ավանդական» բնույթը: Անարդյունավետ կմնա նաև էկոլոգիայի կանխման տեսչական ստուգումը, այն էլ մեթոդաբանական թերությունների պայմաններում:

- Համեմատական վերլուծությունների հիման վրա՝ որպես տեղայնացման մեթոդական տարբերակ, աշխատանքում առաջարկվել է «Արտադրության և սպառման թափոնների», ինչպես նաև ձեռնարկության էկոքաղաքականության աուդիտի մեթոդական մոտեցումներ, որոնք աշխատանքային թեստերի օգնությամբ գնահատվում է ստուգվող օբյեկտի բնապահպանական գործունեությունը՝ առաջարկելով ձեռնարկության էկոմենեջմենթի կատարելագործման հիմնական ուղղությունները: Ձեռնարկություններում կատարված «Արտադրության և սպառման թափոնների» աուդիտը ցույց է տվել, որ առաջարկվող մեթոդական մոտեցման արդյունավետ կիրառման համար անհրաժեշտ է մշակել գործընթացի անցկացման հատուկ կարգեր և նորմատիվային փաստաթղթեր: ԷԱ-ի առաջատար միջազգային փորձի կիրառումը կարող է որոշիչ ազդեցություն ունենալ նաև ՀՀ-ում տարբեր էկոլոգիական ծառայությունների, այդ թվում՝ էկոմենեջմենթի, էկոլոգիական հավաստագրման և ապահովագրման, էկոկրթության ու դաստիարակության և էկոլոգիական այլ ծառայությունների շուկաների ձևավորման ու զարգացման վրա:

- Բնապահպանական վերահսկողության և տնտեսական գործունեության էկոլոգացման հիմնախնդիրների համեմատական վերլուծության արդյունքից պարզվել է, որ իրավիճակի բարելավումը հնարավոր է տնտեսական ամբողջական կառուցվածքի մոդեռնիզացման, տեխնոլոգիական նորամուծությունների ներդրման միջոցով՝ հիմնված «երկակի շահույթի» հայեցակարգի հիմնադրույթների վրա: Դրան համապատասխան նորացված պիտի լինեն բնապահպանական վերահսկողության/տեսչական աշխատանքների գնահատման ինդիկատորները, որոնք դեռևս հեռու են ԱԵԿԿ-ի երկրներում ներդրվող էկոլոգիական հսկողության իրականացման ղեկավար սկզբունքներից: Հետևաբար, կարելի է փաստել, որ ՀՀ-ում տեսչական գործունեության վերջնարդյունքը ավելի շատ մոտ է «թվացյալ», քան իրական շոշափելի էֆեկտին:

- Իրավիճակի բարելավման համար ատենախոսությունում մշակված է ինդիկատորների նոր մատրից, որը հնարավորություն կտա վերահսկել շրջակա միջավայրի որակի ազդեցությունը բնակչության առողջության վրա, դրականորեն օգտագործել էկոլոգաբժշկական մոնիթորինգային տվյալները վնասների և վտանգների կանխման ու հատուցման մասով: Գիտականորեն հիմնավորվել է ռիսկերի գնահատման և կանխման մատրիցների, թափոնների առաջացման, օգտագործման և վնասազերծման էկոաուդիտորական հսկողության մեթոդական մոտեցումների որոնման, տեսչական գործունեության արդյունավետության գնահատման ինդիկատորների նորացման և ՀՀ բնապահպանական վերահսկողության համակարգում ներդրման ու զարգացման ռազմավարական նշանակությունը:

- Տնտեսական գործունեության բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործման հիմնախնդիրների վերհանումը և գնահատումը հանգեցրել է աշխատանքում այն կարծիքին, որ տեսչական գործունեությունը անհրաժեշտ է համալրել և նորացնել ստուգման նոր մեխանիզմներով, գործիքակազմով, մեթոդական մոտեցումներով և ստուգման նոր ինդիկատորներով: Տվյալ

համատեքստում հեռանկարային և արդյունավետ կլինի ներկայիս տեսչական և էկոաուդիտորական ստուգումների մեխանիզմների համադրումը սիներգետիկ սկզբունքով: Այդ նպատակով աշխատանքում հիմնավորված են բնապահպանական վերահսկողության համակարգի կատարելագործման չորս ուղղություններ, որոնց գործնական իրականացումը կարող է էապես փոխել տեսուչի աշխատանքը և բարձրացնել նրա պատասխանատվության աստիճանը:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն արտացոլվել են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում՝

1. Ենգիբարյան Վ. Գ. «Տնտեսական զարգացման էկոլոգաբնապահպանական առանձնահատկությունները ՀՀ-ում» Այլընտրանք գիտական հանդես, #2 ապրիլ հունիս, 2016, էջ 365-370:
2. Ենգիբարյան Վ. Գ. , «Բնապահպանական վերահսկողության գիտական ուղղվածությունը և կիրառման արդյունավետությունը»: Սոցիալ տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում: Գիտական հոդվածների ժողովածու -2017, էջ 348-353:
3. Ենգիբարյան Վ. Գ. «Բնապահպանական վերահսկողության օրենսդրական կարգավորման և մեթոդական ապահովման հիմնախնդիրները»: Տնտեսական զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրներ : Օր-Դար-21 2017, էջ 318-330:
4. Ենգիբարյան Վ. Գ. , «ՀՀ տնտեսական զարգացման արդյունաբերական արտադրության որոշ էկոլոգիական հիմնախնդիրներ»: Ֆինանսներ և էկոնոմիկա, 9-10 (193-194), 2016, էջ 18-20:
5. Енгибарян В. Г., “Эффективность работы системы экологического контроля в РА”. Единство и идентичность науки: проблемы пути решения. Сборник статей. Международной научно-практической конференции. Казань. МЦИИ –ОМЕГА САЙНС., 2017г., стр.55-64.
6. Енгибарян В. Г., “О компоненте аудита системы экологического контроля” в Международном научном журнале Общества Науки и Творчества «SCIENCE TIME» (ISSN 2310-7006) Выпуск N5., 2017, стр.187-195.

**ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РА**

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02
– “Экономика, управление хозяйством и его сферами”.

Защита диссертации состоится 12-го апреля 2018г. в 15³⁰ часов, на заседании специализированного совета 014 ВАК
РА по экономике, действующего в Армянском государственном экономическом университете по адресу: 0025, г.
Ереван, ул. М. Налбандяна 128.

РЕЗЮМЕ

Основной целью исследования является изучение современного состояния интегрированной национальной системы экологического контроля в Армении, комплексных вопросов законодательного и правового регулирования, методологического обеспечения, а также эффективности применения механизмов, инструментов и показателей контроля.

Одним из целевых направлений служит поиск новых инструментов и методов улучшения функционирования системы экологического надзора и научного обоснования необходимости их внедрения в инспекционную природоохранную практику.

Для достижения этой цели были поставлены следующие **задачи**:

- исследовать экологические особенности экономического развития Армении,
- проанализировать и оценить научное направление национальной системы экологического контроля, законодательного регулирования и методологического обеспечения,
- оценить эффективность механизмов экологического мониторинга и показателей экономической деятельности,
- обосновать внедрение методологических подходов эко-аудита в национальную систему экологического надзора,
- исследовать научные и перспективные пути совершенствования системы экологического контроля экономической деятельности,
- изучить проблемы экологии хозяйственной деятельности, и обновить матрицу показателей инспекционных проверок и предложить пути практических решений,
- оценить государственные инициативы по реформированию органов экологического контроля в странах ВЕКЦА и внедрить их принципы.

Объектом исследования является единая национальная система экономического развития и экологического контроля экономической деятельности в Армении, охватывающая ее экологические особенности, текущее состояние, тенденции развития и возможности регулирования.

Предметом исследования является эффективность применения контрольных механизмов, показателей, методологических подходов к единой национальной системе экологического контроля экономической деятельности в Республике Армения, а также перспективные направления выявления, анализа, оценки усовершенствования системы.

В ходе проведенного исследования разработаны и получены результаты теоретического и практического значения. Содержание **новизны** заключается в следующем:

1. Разработан консультативный орган по сохранению биоразнообразия и экологического аудита, который приведет к выбору инструментария инспекции, направленного на повышение эффективности процесса инспекционной деятельности, ответственности и подотчетности инспектора.
2. Разработана новая матрица инспекционной деятельности, состоящая из двенадцати показателей, которая направлена на предотвращение потенциального воздействия экономической деятельности, компенсацию за ущерб здоровью населения, снижение вероятности возникновения рисков ситуации.
3. Разработана и предложена для инвестирования новая версия методологического подхода к экологическому мониторингу процесса производства, использования и нейтрализации отходов потребления и производства, основанная на испытаниях тестовых и экосистемных обследованиях.

VAHE GURGEN YENGIBARYAN

THE ISSUES OF IMPROVEMENT OF THE ENVIRONMENTAL CONTROLLING SYSTEM FOR THE ECONOMIC ACTIVITY IN RA

The abstract of the thesis for receiving the degree of Doctor of Economics in the specialty 08.00.02 - "Economics, Management of Economy and its Spheres".

The defense of the thesis will take place on April 12, 2018, at 15³⁰, at 014 Council of Economics of the SCC RA at Armenian State University of Economics, at 128 Nalbandyan Street, Yerevan 0025.

ABSTRACT

The main goal of the dissertation is to study the current state of the integrated national environmental control system in Armenia, the issues of legislative and legal regulation, methodological support, as well as the effectiveness of the application of inspection mechanisms, tools and indicators.

One of the targeted directions is the search for new tools and methods to improve the functioning of the environmental supervision system and the scientific justification for the need to introduce them.

To achieve this goal, the following problems have been put forward:

- to investigate the environmental and ecological features of Armenia's economic development,
- to analyse and evaluate the scientific direction of the national environmental control system, legislative regulation and methodological support,
- to evaluate the effectiveness of environmental monitoring mechanisms and indicators for economic activities,
- to justify the introduction of eco-audit methodological approaches in the national environmental supervision system,
- to research scientific and promising ways of improving the environmental control system of economic activity,
- to study the problems of ecology of economic activity, to update a matrix of indicators of inspections and to suggest practical solutions,
- to assess the state initiatives for the reforming of the environmental control bodies in the AECA countries and to implement the Guidelines.

The **object** of the research is the unified national system of economic development and ecological control of economic activity in Armenia, fully covering ecological features, current state, development tendencies and regulation possibilities.

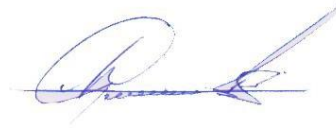
The **subject** of the research is the efficiency of the application of inspection mechanisms, indicators, methodological approaches to the unified national system of environmental control of the economic activity of the Republic of Armenia, identification, analysis and assessment of the system's improvement, as well as the search and proposing of their scientific solutions.

In the course of the research, results of theoretical and practical value have been developed and obtained, and as a **novelty** the following could be considered:

1. A biodiversity conservation and eco-audit consulting body has been developed, which has resulted in the selection of an inspection toolkit aimed at improving the efficiency of the process and raising the accountability of the inspector.
2. A new matrix of inspection activities, consisting of twelve indicators, has been developed which aims to

prevent the potential impacts of economic activity, compensation for damages to public health, reducing the likelihood of risk situations,

3. A new version of the methodological approach to the environmental monitoring of the process of generation, use and neutralization of consumption and production wastes has been developed and proposed for investment, based on the tests of the test and ecosystem surveys.

A handwritten signature in blue ink, consisting of a large, stylized initial 'P' followed by a series of connected loops and a final upward stroke.